

BUHÂRÎ'NİN, EBÛ HÂTİM TARAFINDAN 'SÂLİHU'L-HADÎS LÂ BE'SE BİH' DİYE VASIFLANAN ŞEBÎB B. SAİD'İN HADİSLERİNİ SAHÎH'İNE ALMASI MESELESİ

Bukhârî's Issue of Including the Hadîths of Shebîb Ibn Sa'îd Called 'Salîh Al-Hadîth Lâ Be'se Bih' by Abû Hâtem to his Sahîh

Kemal TAŞKIN

Arş. Gör., Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Hadis Anabilim Dalı, Konya, Türkiye [ID](https://orcid.org/013s3zh21) [ror.org/013s3zh21](https://orcid.org/013s3zh21)

Assist. Prof., Necmettin Erbakan University Faculty of Theology Department of Basic Islamic Sciences Department of Hadith, Konya, Turkey

✉ ktaskin@erbakan.edu.tr [ID](https://orcid.org/0000-0003-0719-8956) <https://orcid.org/0000-0003-0719-8956>

Muhammet Seyyit BALABAN

Doktora Öğrencisi, Yermük Üniversitesi Şeriat Fakültesi Usûlü'd-Dîn Bölümü Hadis Anabilim Dalı, İrbid, Ürdün [ID](https://orcid.org/004mbaj56) [ror.org/004mbaj56](https://orcid.org/004mbaj56)

PhD Student, Yarmouk University Faculty of Shariah Department of Usul al-Dîn Department of Hadith, Irbid, Jordan

✉ muhammed.seyyid42@gmail.com [ID](https://orcid.org/0000-0002-3191-8629) <https://orcid.org/0000-0002-3191-8629>

i Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 02.10.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 21.10.2022

Yayın Tarihi / Published: 15.12.2022

” **Atif / Cite as:** Taşkın, Kemal - Balaban, Muhammet Seyyit. "Buhârî'nin, Ebû Hâtım Tarafından 'Sâlihu'l-Hadis Lâ Be'se Bih' Diye Vasıflanan Şebîb b. Saîd'in Hadislerini Sahîh'ine Alması Meselesi". *Mütefekkir* 9/18 (2022), 479-502. <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.1219583>

© **Telif / Copyright:** Published by Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi / Aksaray University Faculty of Islamic Sciences, 68100, Aksaray, Turkey. Tüm Hakları saklıdır / All rights reserved.

🔍 **İntihal / Plagiarism:** Bu çalışma hakem değerlendirmesinden geçmiş, bir intihal yazılımı ile taranmıştır. İntihal yapılmadığı tespit edilmiştir. This article has gone through a peer review process and scanned via a plagiarism software. No plagiarism has been detected.

BUHÂRÎ'NİN, EBÛ HÂTİM TARAFINDAN 'SÂLIHU'L-HADÎS LÂ BE'SE BİH' DİYE VASIFLANAN ŞEBÎB B. SAİD'İN HADİSLERİNİ SAHÎH'İNE ALMASI MESELESİ

Öz

Buhârî (ö. 256/870), sahih hadisleri bir araya getirme niyetiyle kitap telif eden ilk muhaddistir. Bu manada, teoride koştığı şartları yerine getirip getirmemesi, rivâyetlerinin senet ve metinlerinin incelenmesi vb. konularda üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Bununla beraber genel anlamda ricâl araştırmaları da hadis ilminin omurgasını oluşturmaktadır. Hadis ricâli araştırmacılarının ilklerinden ve en önemlilerinden biri olan Ebû Hâtîm (ö. 277/890), birçok râviyi değerlendirmiştir. Doğal olarak bu değerlendirmelerden Buhârî'nin râvileri de nasibini almıştır. İşte bu çalışmada genel olarak münekkitlerin, özel manada Ebû Hâtîm'in değerlendirdiği Buhârî'nin, el-Câmi' u's-sahih eserinin râvilerinden olan Şebîb b. Saîd hakkındaki görüşler ele alınacaktır. Bu râvinin seçilmesinin sebebi ise bu görüşlerle beraber onu sika mertebesinden düşüren ve Ebû Hâtîm tarafından kullanılan "sâlihu'l-hadîs lâ be'se bih" değerlendirmesinin olmasıdır. Zira bu değerlendirme, Buhârî'nin şartlarına uymadığı anlamına gelecektir. İlgili râvinin el-Câmi' u's-sahih'te yer alan rivâyetlerini ve Buhârî'nin onun naklettiği hadisleri tahrir ederken takip ettiği metodu açıklamak da konunun anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Buhârî, Ebû Hâtîm, Şebîb b. Saîd, Râvi.

Bukhârî's Issue of Including the Hadîths of Shebîb Ibn Sa'îd Called 'Salîh Al-Hadîth Lâ Be'se Bih' by Abû Hâtem to his Sahîh

Abstract

Bukhârî (d. 256/870), is the first muhaddith who wrote a book with the intention of bringing together sound hadîths. In this sense, whether it fulfills the requirements in theory, examination of the promissory notes and texts of his narrations, etc. Many studies have been done on the subject. Nevertheless, in general, the research about people of the sanad constitute constitutes the backbone of the science of hadîth. Abû Hâtem (d. 277/890) who is one of the first and most important one of ricâl researchers (Rijalul Hadîth), has evaluated many narrators. Bukhârî's narrators also got their share from these evaluations. In this study, the opinions of the critics, in particular, about Shebîb Ibn Sa'îd, one of the narrators of Bukhârî's book al-Jâmiu al-şahîh evaluated by Abû Hâtem will be discussed. The reason for choosing this narrator is the evaluation of "şalîh al-hadîth lâ be's bih" that used by Abû Hâtem and these evaluations and views lower him from the rank of thiqa because these evaluations will mean that Bukhârî does not comply with his own conditions. Explaining the narrations of the related narrator in al-Jâmiu al-şahîh and the method that Bukhârî followed while interpreting the hadîths narrated by him will also help to understand the subject.

Keywords: Hadîth, Bukhârî, Abû Hâtem, Shebîb Ibn Sa'îd, Narrator.

GİRİŞ

Cerh-ta'dîl lafızları ve bu lafızları kullanma metotları hadis âlimlerinin içtihatlarına göre değişkenlik göstermektedir. Buna bağlı olarak bir râvi hakkında verilen hükümler de birbirinden farklı olabilmektedir. Ebû Hâtîm, bu lafızları en çok kullanan önemli münekkitlerden biridir. Ancak hadis ilmi ile alakalı onun bizzat kaleme aldığı bir eser bulunmamaktadır. Diğer bilim

dalları ile alakalı herhangi bir eseri de tam olarak günümüze kadar ulaşmamıştır. O'nun en büyük eseri, İbn Ebû Hâtim diye tanınan oğlu Abdurrahman olmuştur. Abdurrahman, babasının hadis râvileri hakkındaki kanaatlerini, *el-Cerh ve't-ta'dîl* başta olmak üzere hemen hemen tamamı günümüze gelmiş olan eserlerinde bir araya getirmiştir.¹ Dolayısıyla bugün haberdar olduğumuz Ebû Hâtim'in görüşleri onun nakletmesiyle bilinebilmektedir. Yaşadıkları dönemde cerh ve ta'dîl ile ilgili lafızların kullanım sıklığı, lafızların manaları arasında birtakım karışıklıklara sebep olmuştur. Buna karşı İbn Ebû Hâtim hem babasının hem de diğer münekkitlerin kullandığı bu lafızların manalarını belirleyerek bir düzene sokmaya çalışan ve bunu yapmak suretiyle cerh-ta'dîl lafızlarının mertebelerini de belirleyen ilk bilginlerdendir. Babasının kullandığı lafızlar üzerine yaptığı bu çalışmalar, babasının bu lafızları kullanarak râvi hakkında verdiği hükümleri tespit etmek açısından son derece önem arz etmektedir. Ebû Hatim alışlagelen cerh ve ta'dîl lafızları dışında bazı lafızları da terkip halinde kullanmıştır. Örneğin her biri müstakil bir terim olan “sadûk صدوق (doğru sözlü)”, “sâlihu'l-hadîs صالح الحديث (hadisi doğru)”, “lâ be'se bih/leyse bihî be'sün لا بأس به/ليس به بأس (rivâyetinde bir sakınca yoktur)”, gibi ifadeleri, “sâlihu'l-hadîs lâ be'se bih (صالح الحديث لا بأس به)”, “sadûk sâlihu'l-hadîs (صدق (صالح الحديث)”) şeklinde birleştirmiştir.² O'nun bu şekilde kullanımı bu terkipler neyi kast ettiği ve bu lafızla nitelendirdiği râvinin hükmünün ne olduğu soru(n)larını da beraberinde getirmiştir.

Bu çalışma, ilk olarak Ebû Hâtim tarafından kullanılan terkinin amacını, ilgili lafızla nitelendirdiği râvilerden biri olan Şebîb b. Saîd'in (ö. 186/802) durumunu ve nihâyetinde Buhârî'nin, bu râvinin rivâyetlerini *Sahîhine* alma sebebini tespit etmeye yöneliktir. Zira Ebû Hâtim, bu lafız sika olmayan bir râvi hakkında kullandıysa ve bahsi geçen râvi bunlardan biriye bu durum, Buhârî'nin şartlarına uymadığı anlamına gelecek ve eserin “Sahih” olma iddiasında birtakım şüphelere yol açacaktır. Konunun özgünlüğünü ortaya koymak ve çalışmanın amacını daha net ortaya çıkarmak için kısa bir literatür taraması yerinde olacaktır.

Tespit edilebildiği kadarıyla direkt konuyla alakalı yapılmış bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışma her ne kadar direkt olmasa da dolaylı olarak Buhârî'ye bu noktada yapılabilecek eleştirinin bir nevi cevabı olarak düşünülebilir. Özel olarak Buhârî'ye, Şebîb b. Saîd'in hadislerini kitabına aldığı yönünde bir eleştiri ya da bunun savunusu bağlamında bir çalışma olmasa da burada konu ile ilişkilendirilebilecek birkaç çalışma zikredebiliriz.

¹ İbrahim Canan, “Ebû Hâtim er-Râzî, Muhammed b. İdrîs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 10/150.

² Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî (Haydarabad, 1953), 2/195, 3/101, 4/259, 6/281 vd.

Buhârî'nin hadis alanındaki şöhreti ve hakkında yapılan çalışmaların çokluğu izahtan varestedir. Klasik ya da modern eserlerde her beşer gibi Buhârî'nin de tenkit edilmesi olağan bir durumdur. Etki-tepki kabilinden bu eleştirilere cevap verilmesi de anlayışla karşılanabilir. Ülkemiz akademisinde Buhârî'ye yöneltilen eleştiriler konusunda da birkaç çalışma yapılmıştır.³ Bu eserlerin tamamını incelemek elbette çalışma konumuzu aşmaktadır. Ancak bu çalışmaları bir cümle ile özetlemek gerekirse bunlar, genel çerçeve olarak tarih boyunca Buhârî'ye yapılan eleştirileri aktarmaktadır. Yapısı gereği de Buhârî'yi savunma amacı gütmemektedir. Buhârî'ye yöneltilen eleştirilerin detaylı incelemesi ve bunlara cevap verilme hususunda ilk akla gelen en kapsamlı çalışma İbn Hacer tarafından yapılmıştır. İbn Hacer'in zikrettiği ve cevapladığı bu eleştiriler, modern dönemde detaylı bir şekilde incelenmiştir. Daha spesifik ve önceki eserlerin konularını da kapsayıcı olması bakımından Buhârî savunusu hakkındaki birkaç eseri zikretmek yerinde olacaktır.

Buhârî savunusu denilince ilk akla gelen İbn Hacer'in, Buhârî'nin râvilerine yapılan eleştirilerin hemen hemen tamamını zikredip bunlara cevap vermeye çalıştığı *Fethü'l-bârî* mukaddimesi (*Hedyü's-sârî*)'dir. İbn Hacer, burada hem kendi zamanına kadar Buhârî'ye yapılan eleştirileri zikretmiş hem de bunlara tek tek cevap vermiştir.⁴ Günümüz akademisinde de İbn Hacer'in bu tutumu mercek altına alınmıştır. Bu çalışmalardan iki tanesi makale düzeyinde Osman Oruçan tarafından yapılmıştır. *İbn Hacer'in Buhârî Râvileri Savunusu: Hedyü's-sârî Özelinde Bir Değerlendirme*⁵ başlığını taşıyan ilk makalesinde yazar; İbn Hacer'in *Hedyü's-sârî*'nin dokuzuncu bölümünde savunduğu Buhârî râvilerini incelemiştir. Bu bölümde 464 Buhârî râvisi İbn Hacer tarafından savunulmuştur. Makalede, bu kitapta savunulan Buhârî râvileri yedi ayrı bölümde ele alınmış, İbn Hacer'in bu râvileri savunmadaki metodu tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu tespitte diğer münekkitlerin ilgili râviler hakkındaki yorumlarından da istifade edilmiştir.⁶ Ancak bahsi geçen râviler arasında bu çalışmada ele alacağımız Şebîb b. Saîd bulunmamaktadır.

Aynı yazarın diğer makalesi ise *İbn Hacer'in Yalancılıkla İtham Edilen*

³ Cemal Sofuoğlu, "Muhammed Sadık Necmi'nin Buhârî'ye Yöneltilmiş Bazı Tenkidler", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1989), 89-94; Selahattin Polat, "Hadiste Metin Tenkidi (I)", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/6 (1989), 113-130; M. Sait Hatipoğlu, "Müslüman Âlimlerin Buhârî ve Müslim'e Yönelik Eleştirileri", *İslâmî Araştırmalar* 10/3 (1997), 1-29; Ahmet Tahir Dayhan, *Buhârî'ye Yöneltilen Bazı Tenkidler* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995); Süleyman Doğanay, "Bid'atçılıkla Tenkid Edilen Buhârî Râvileri" *Bilimname* 28/1 (2015), 27-54.

⁴ Ebü'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî bi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî vd. (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1379), 1/384-465.

⁵ Osman Oruçan, "İbn Hacer'in Buhârî Râvileri Savunusu: Hedyü's-sârî Özelinde Bir Değerlendirme", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 17/1, 83-125.

⁶ Oruçan, "İbn Hacer'in Buhârî Râvileri Savunusu", 83.

*Buhârî Râvileri Savunusu Üzerine Bir Değerlendirme*⁷ başlıklı çalışmasıdır. 13-15 Nisan 2016 tarihleri arasında Kazakistan'da "Ahmet Yesevi'nin izini sürmek: Küresel bir uzlaş, hoşgörü ve dayanışma arayışı" başlığı altında gerçekleştirilen 5. Uluslararası Bilim Kültür ve Spor Kongresi'nde özet olarak sunulan bu makalede yazar çalışmanın isminden de anlaşılacağı üzere yalancılıkla itham edilen râviler üzerinde durduğu için Şebîb b. Saîd'in ismi geçmemektedir.

Buhârî'nin Bab Başlıklarına Yöneltilen Eleştiriler (Umdetu'l-kârî Bağlamında) isimli diğer çalışma⁸ ise Buhârî'nin bab başlıklarına yöneltilen eleştirileri objektif bir bakış açısıyla ele almaktadır. Râvi merkezli herhangi bir değerlendirme yoktur.

Buhârî'ye yöneltilen tenkitlerin tarihsel serencamına da kısaca değinmek yerinde olacaktır. Onun eserine aldığı rivâyetlerin râvileri -her ne kadar en üst derecede şartlar göz önünde bulundurularak seçilse de- yine de eleştirilmekten kurtulamamıştır. Kronolojik olarak aktaracak olursak Buhârî'den bir asır sonra vefat eden İbn Adiy (ö. 365/976) esasında Buhârî'nin otoritesini kabul etmekte ve ondan birçok nakilde bulunmaktadır.⁹ Ancak diğer taraftan da onun râvilerini eleştirmektedir.¹⁰ Dârekutnî (ö. 385/995), Buhârî ve Muslim'in *Sahîh*'lerini inceleyerek, koşmuş oldukları sıhhat şartlarını taşımadıkları gerekçesiyle 110 hadisi eleştirmiştir. Daha sonraları Ebû Mes'ûd ed-Dımaşkî (ö. 400/1009), Ebû Zerr el-Herevî (ö. 434/1042), İbn Hazm (ö. 456/1063), İbn Abdilberr (ö. 463/1071), el-Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) ve Ebû Ali el-Gassânî (ö. 498/1104) de telif ettikleri eserlerde Buhârî'nin bazı rivâyetlerini eleştirmişlerdir. Kâdî İyaz (ö. 544/1149), Buhârî'nin *es-Sahîh*'indeki hadislerin sahih olduğu konusunda icmâ bulunduğu dair bilgi veren ilk âlim olarak bilinmektedir. İbnu's-Salâh (ö. 643/1245) ise *Ulûmu'l-hadîs*'inde bu durumu perçinlemiştir.¹¹ Daha sonra gelen İbn Hacer bu eleştirilerin tamamına cevap vermeye çalışmıştır. İbn Hacer'in bu eleştirilere verdiği cevaplar üzerine doktora tezi hazırlayan Mehmet Bilen bu cevapları; "İbn Hacer'in Bab Başlıklarıyla İlgili Tenkitlere Verdiği Cevaplar", "İbn Hacer'in İsnadla İlgili Tenkitlere Verdiği Cevaplar" ve "İbn Hacer'in Metinle İlgili Tenkitlere Verdiği Cevaplar" şeklinde üç başlık altında incelemiştir.¹²

⁷ Osman Oruçan, "İbn Hacer'in Yalancılıkla İtham Edilen Buhârî Râvileri Savunusu Üzerine Bir Değerlendirme", *Turkish Studies* 11/17 (2017), 487-518.

⁸ Hasan Bayar, *Buhârî'nin Bab Başlıklarına Yöneltilen Eleştiriler (Umdetu'l-Kârî Bağlamında)* (Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017).

⁹ Ebû Ahmed Abdullah b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâ'r-ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdülmecîd, Ali Muhammed Muavvad (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 1/312, 377, 398, 416; 2/217, 235.

¹⁰ İbn Adî, *el-Kâmil*, 4/205. Detaylı bilgi için ayrıca bakınız: Kamil Çakın, "Buhârî'nin Otoritesini Kazanma Süreci", *İslami Araştırmalar Dergisi* 10/1, 2, 3. (1997), 100-109.

¹¹ Oruçan, "İbn Hacer'in Buhârî Râvileri Savunusu", 84.

¹² İbn Hacer'in bu savunmaları ve bunların detaylı değerlendirmeleri için bk. Mehmet Bilen, *İbn*

Ebû Hâtim'in görüşlerini nakleden oğlu İbn Ebû Hâtim hakkında da birçok çalışma yapılmakla beraber¹³ onun "Sâlihu'l-hadîs, la be'se bih" ifadesini inceleyen ve bu ifadeyi kimler için kullandığını ortaya koyan bir çalışmaya rastlanamamıştır. Ancak bu terkiyle olmasa da "Sâlihu'l-hadîs" kavramı hakkında Zeynep Ekici tarafından hazırlanan *Yahyâ b. Maîn'in Târîh'inde "Sâlih", "Sâlihu'l-Hadîs" ve "Suveylih" Şeklinde Nitelenen Râviler ve Rivâyetleri*¹⁴ başlığında bir yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Yine aynı yazar bu tezinden üreterek *Hadis İlminde "Sâlihu'l-hadîs" ve "Suveylih" Terimleri* başlığında bir makale¹⁵ yayınlamıştır. Bu çalışma konuyu Yahya b. Maîn'in *Târîh'i* özelinde incelemiştir.

"Sâlihu'l-hadîs" ifadesindeki "salih" kavramı hakkında üzerinde durulması gereken bir eser de hadis alanındaki çalışmalarıyla tanınan Hollandalı şarkiyatçı Juynboll'un (1935-2010),¹⁶ *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası*¹⁷ ismiyle Türkçeye çevrilen *Muslim Tradition Studies in Chronology*¹⁸ isimli eseridir. Juynboll, bu eserin konu ile alakalı kısmında teknik olarak cerh ve ta'dîl terimleri ve bu terimleri zikreden ricâl kitaplarıyla alakalı değerlendirmelerde bulunmaktadır. Ona göre ricâl kitapları, giderek bir yumuşamaya doğru evrilmektedir. Bir râvi hakkında daha sert bir ifade kullanmak yerine "sâlih" ifadesinin kullanılması da bu yumuşamanın bir sonucudur. İlk dönemlerde bir râviyi cerh ederken daha sert ifadeler kullanılmıştır. Aynı ifadeler daha sonra hafif cerh sebebi olarak anlaşılmıştır. Salih terimiyle nitelenen râvinin ahlâkî anlam ifade eden hadisleri nakletmesinde bir sakınca yoktur. "Salih" terimiyle kastedilen mananın "kezzâb, metruk, zaîf" ifadeleriyle aynı olduğunu söylemek zordur. Ancak "salih" kavramının bu ifadeleri yumuşatmak için ortaya atıldığı

Hacer'in Buhari Savunusu (Ankara: Ankara Okulu, 2013).

¹³ Rahmat Ashari, *İllet Sebebi Olarak İdrac: İbn Ebû Hâtim'in İlelü'l-Hadîs Özelinde* (29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021); Halit Boz, *İbn Ebû Hatim ve İlelü'l-Hadîs Adlı Eseri* (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997); Muhammed Emin Ergüler, *Atâ b. Ebû Rabâh'ın İletli Rivâyetleri: İbn Ebû Hâtim'in 'İlelü'l-Hadîs'i Özelinde* (29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021); Yusuf Ziya Keskin, 2001, "İbn Ebû Hâtim (ö. 327/938) ve el-Cerh ve't-Ta'dîl'indeki Metodu", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1, 5-29; Fikret Özçelik, *Hadis Usûlünde Râvi Değerlendirme Metodu-İbn Ebû Hâtim Örneği-* (İstanbul: Nida Yayınları, 2020); Mehmet Emin Tülü, *İbn Ebû Hâtim'in el-İlel Adlı Eserinde Metin Yönünden İletli Saydığı Rivâyetler* (İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021); Rahile Yılmaz, "İbn Ebû Hâtim er-Râzi ve 'İlelü'l-hadîs Adlı Eseri", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 11/2 (2013), 45-71.

¹⁴ Zeynep Ekici, *Yahyâ b. Maîn'in Târîh'inde "Sâlih", "Sâlihu'l-Hadîs" ve "Suveylih" Şeklinde Nitelenen Râviler ve Rivâyetleri* (Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

¹⁵ Zeynep Ekici, "Hadis İlminde 'Sâlih', 'Sâlihu'l-hadîs' ve 'Suveylih' Terimleri", *Hadis ve Siyer Araştırmaları* 4/1 (2018), 7-39.

¹⁶ Fatma Kızıl, "Juynboll, Gualtherus Hendrik Albert", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), EK-1/692.

¹⁷ Gautier Herald A. Juynboll, *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası*, çev. Salih Özer (Ankara: Ankara Okulu, 2020).

¹⁸ Gautier Herald A. Juynboll, *Muslim Tradition Studies in Chronoloji* (London: Cabridge University Press, 1983).

düşünülebilir.¹⁹

Bu kavram üzerinden daha çok Tebeu't-tâbiîn neslinin muhaddis ve ricâl âlimi Şu'be b. Haccâc'ı (ö. 160/776) incelemeye alan Juynboll, onun İslâm tarihindeki en velûd müşterek râviler²⁰ arasında bulunduğunu söylemektedir. Ayrıca Şu'be'nin itibarı istismar edilerek onun adında bazı râviler uydurulmuştur.²¹ Ona göre Şu'be müşterek râvi sıfatıyla uydurduğu rivâyetlerle hadis literatürünü şekillendirmekle kalmamış bu hadisleri Hz. Peygamber (s.a.v.) dönemine ulaştırabilmek için bazı uzun ömürlü râviler icat etmiştir.²²

Şüphesiz Juynboll'un "sâlih" kavramını zayıf ya da uydurma haber nakleden râvileri nitelenmek için kullanılan kavramlarla bir tutması tutarlı ve kabul edilebilir değildir. Zira Şu'be hakkında yapılan değerlendirmelerin hemen hemen hepsi olumlu ve onun sika olduğu yönündedir.²³ Bununla beraber hadis münekkitlerinden "sâlih" ifadesini bu derece olumsuz anlamda kullanan birisi de bulunmamaktadır.

Bu çalışma ise daha spesifik olmakla beraber birkaç temel konuyu bünyesinde barındırmaktadır. Şebîb b. Saîd, "Sâlihu'l-hadîs, lâ be'se bih" terkihi, Ebû Hâtim'in bu kavrama yüklediği mana ve Buhârî'nin "sika" kavramından bir derece düşük olan bu ifadenin kullanıldığı bir râviyi neden kitabına aldığı problematiği. Bu temel noktalardan hareket ederek sonuca ulaşmak hedeflenmektedir.

Araştırmanın ana konusuna geçmeden önce bahsi geçen ta'dîl ifadeleriyle beraber hadis münekkitlerinin ta'dîl derecelerine de atıf yapılacaktır. İbn Ebû Hâtim'den önce başta babası olmak üzere cerh-ta'dîl lafızları çeşitli hadis âlimleri tarafından kullanılmaktaydı.²⁴ Ancak o, ilk olarak bütün bunları cerh lafızlarında hafiften ağıra doğru, ta'dîl lafızlarında ise kuvvetliden zayıfa doğru bir mertebeye koymuştur. Daha sonra gelen hadis âlimleri bu mertebeleri ana tema olarak devam ettirmiş, birtakım değişikliklerle kendi içtihatlarına göre şekillendirmişlerdir. Bu mertebeler kapsamlı bir konu olduğu, müstakil bir makale olarak çalışıldığı²⁵ ve ilgili

¹⁹ Juynboll, *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası*, 230.

²⁰ Müşterek râvi, aynı konudan bahseden ve farklı tarikleri olan bir hadisin kendisinden yayıldığı râvidir. Bu râviden önceki kısımdaki râviler, genellikle tek iken ondan sonraki senette çoğalmaktadır. İşte hadisin kendisinden yayılmaya başladığı bu şahıs müşterek râvi (common link) olarak adlandırılmıştır. Detaylı bilgi için bk. Kübra Güngör, "Harald Motzki'nin Müşterek Râvi Teorisine Katkıları ve Teoriye Yöneltilen Eleştiriler" *II. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi - IV*, (Bursa: y.y., 2013), 973-986.

²¹ Juynboll, *Muslim Tradition Studies in Chronoloji*, 143.

²² İbrahim Hatiboğlu, "Şu'be b. Haccâc", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 39/224.

²³ Ebû Muhammed Abdurrahmân İbn Ebî Hâtim, *el-Cerhu ve't-ta'dîl* (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1952), 4/369.

²⁴ Halil İbrahim Turhan, *Ricâl Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi: Hicrî İlk İki Asır* (İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 127.

²⁵ Recep Emin Gül, "Hadis İlminde Cerh-Ta'dîl Mertebeleri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*

olanların yeri geldikçe açıklanacağı için burada tekrar zikredilmeyecektir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Ebû Hâtim, “sâlihu’l-hadîs” ve “lâ be’sê bih” kavramlarını ayrı ayrı kullanmakla beraber bazı râvileri de “sâlihu’l-hadîs lâ be’sê bih” şeklinde her iki lafzı bir araya getirerek vasıflamaktadır. Asıl amaç Ebû Hâtim’in bu terkibi kullanmasındaki maksadına ulaşmaktır. Ancak ondan önce terkibi oluşturan kavramların önce münekkitler tarafından, daha sonra da Ebû Hâtim tarafından nasıl kullanıldığını açıklamak yerinde olacaktır. Daha sonra Ebû Hâtim’in bu kavramları terkip şekliyle kullanım keyfiyeti açıklanacaktır.

1.1. Hadis Münekkitlerinin “Sâlihu’l-Hadîs” Kullanımı

Abdurrahman b. Mehdî (ö. 198/814) “sâlihu’l-hadîs” terimini, sadûk olan ancak kendisinde hafif zayıflık olan râvi için kullanmaktadır. Onun bu kullanımıyla alakalı Sehâvî (ö. 902/1497), “İbn Mehdî muhtemelen, sadûk olduğu halde kendisinde zayıflık bulunan râvi hakkında “sâlihu’l-hadîs” ifadesini kullanmaktadır. Yani ona göre “sadûk” ile “sâlihu’l-hadîs” terimleri aynı manadadır” demektedir.²⁶

Ahmet b. Hanbel (ö. 241/855) ise bu ifadeyi, genellikle “sika” râvi için kullanmaktadır. Bazen de sikadan biraz düşük mertebede olup ihticac edilebilen veya “sadûk” ya da sadûktan daha düşük mertebede olan râvi hakkında kullanmaktadır.²⁷

Daha sonraki münekkitler ise bu ifadenin hükmü hususunda genellikle öncekilere katılmaktadır. Örneğin Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071)²⁸ ve İbnü’s-Salâh (ö. 643/1245)²⁹ bu konuda tamamen İbn Ebû Hâtim’in görüşlerini nakletmektedir. Sadece farklı olarak bir misal getirmektedirler. Irâkî (ö. 806/1404) de bu konuda İbnü’s-Salâh gibi düşünerek ondan nakilde bulunmaktadır.³⁰

Cerh-ta’dil mertebelerini kendi ictihadına göre düzenleyen Zehebî (ö. 748/1348) ise “sâlihu’l-hadîs” ifadesini mutlak olarak kendisinde zayıflık olmayan râvi için kullanmaktadır. O, bu ifadeyi “leyse bihî be’s” teriminden sonra üçüncü mertebede zikretmektedir.³¹

Süyûtî (ö. 911/1505), Nevevî’nin (ö. 676/1277) zikrettiği ifadeleri şerh

Dergisi 43 (2015), 363-386.

²⁶ Ebû’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, *Fethu’l-muğîs bi şerhi Elfiyeti’l-hadîs*, thk. Ali Hüseyin Ali (Mısır: Mektebetü’s-Sünne, 2003), 2/119.

²⁷ Leyla Muhammed Receb İslîm - Safa Halil es-Safadî, “Medlûlü mustalahi ‘sâlihu’l-hadîs’ inde’l-İmâm Ahmed b. Hanbel”, *Mecelletü’l-İlâmiyye li’d-Dirâseti’l-İslâmiyye* 22/1 (2014), 152-153.

²⁸ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi ilmi’r-rivâye*, thk. İbrahim Hamdi el-Medinî - Ebû Abdullah es-Sevrakî (Medine: el-Mektebetü’l-İlmiyye, ts.), 1/21.

²⁹ Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdîrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî İbnü’s-Salâh, *Ma’rifetü envâ’i ‘ilmi’l-hadîs*, thk. Nureddin Itr (Suriye: Dâru’l-Fikr, 1986), 244.

³⁰ Sehâvî, *Fethu’l-muğîs bi şerhi Elfiyeti’l-hadîs*, 2/118.

³¹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Zehebî, *Mîzânü’l-i’tidâl*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1963), 1/4.

ederken “Nevevî'nin bahsettiği bu dördüncü mertebedeki lafızlar, bizim zikrettiklerimize göre altıncı mertebededir. Bu mertebede bulunan ve “sâlihu'l-hadîs” hükmü verilen râvinin rivâyeti itibar için yazılmak üzere kabul edilir.” demektedir.³²

1.2. Ebû Hâtim'in “Sâlihu'l-Hadîs” Kullanımı

İbn Ebû Hâtim bu ifadeyi ta'dîl mertebelerinden dördüncü sıraya koymuştur. Bir kişi için 'sâlihu'l-hadîs' denilmesi onun hadisinin itibar için yazılacağı anlamına gelir.³³

Ebû Hâtim'in “sâlihu'l-hadîs” ifadesini kullanan bazı münekkitler, ona göre bu ifadenin ta'dîl lafızlarından olduğu söylemektedir.³⁴ Zehebî ise İbn Ebû Hâtim'in dediği gibi “Bu ifadenin kullanıldığı râviyi sika derecesine çıkaramayız. Rivâyeti tek kaldığı zaman münker sayılır.” demektedir.³⁵ Onları bu şekilde açıklamaya iten husus, Ebû Hâtim'in bu kavramı birbirinden farklı hükümlerde kullanması olmuştur. Bu da onun, ilgili kavramı geniş çerçevede kullandığını göstermektedir. Bu hususa birkaç örnek vermek yerinde olacaktır:

Sika râvilerden olan Cebele b. Suhaym (ö. 125/743) için bir defa “sâlih” bir diğesinde “sika” demiştir. Anlaşıyor ki burada birinci dereceden ta'dîl manasında kullanmıştır.³⁶

Orta derecedeki râvi Ubeydullah b. Ebû Ziyâd el-Kaddâh (ö. 150/767) için “Leyse bi'l-kaviy ve lâ bi'l-metîn ve hüve sâlihu'l-hadîs ve yüktebû hadîsüh *ليس بالقوي ولا بالمتين وهو صالح الحديث يكتب حديثه* (Ne güçlüdür ne sağlamdır, onun hadisi doğrudur ve hadisi yazılır.)” demektedir.³⁷ Burada “sadûk” diyebileceğimiz ve kendisinde hafif zayıflık bulunan râvi için kullandığı anlaşılmaktadır.

Hüccet değeri taşımayan zayıf râvi Ebû Sâlih Bâzân (ö. 111/730) için “sâlihu'l-hadîstir, hadisi yazılır ancak hadisi hüccet değildir (لكن ليس حجة).” demektedir.³⁸ Burada da zikri geçen ifadenin kendisiyle delil getirilemeyecek derece zayıf râviler için kullanıldığı görülmektedir.

Ebû Hâtim'in bu birbirine zıt kullanımlarından onun bu ifadeyi genellikle sika ve sadûk, bazen de zayıf râviler hakkında kullanabildiğini gözlemliyoruz.³⁹ Bir başka deyişle mezkûr ifadeleri sika ve hadisi delil

³² Ebû'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî, *Tedribü'r-râvi fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryâbî (Riyad: Dâru Taybe, ts.), 1/407.

³³ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 1/365.

³⁴ İbnü's-Salâh, *Ma'rifetü envâ'i 'ilmi'l-hadîs*, 1/309; Sehâvî, *Fethu'l-muğîs bi şerhi Elfîyeti'l-hadîs*, 2/113.

³⁵ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 1/365.

³⁶ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/509.

³⁷ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/316.

³⁸ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/432.

³⁹ Sâlihu'l-Hadîs kavramı bağlamında geniş bilgi için bk. Özçelik, *İbn Ebû Hâtim er-Râzi ve Cerh ve*

olmayan râviler arasındaki mertebelerde kullanılmaktadır. Buna mukabil Zehebî, Ebû Hâtim'in "sâlihu'l-hadîs" hükmü verdiği râvilerin sika mertebesine yükseltilemeyeceğini ve bu tür râvilerin yer aldığı rivâyetlerin mütâbii ya da şahidi olmayıp tek kaldığında münker sayılması gerektiği kanaatinde. Zayıf râvinin güvenilir râviye muhalefeti yüzünden zayıf olan hadis anlamında kullanılan bir terim olan münker rivayet de delil olma niteliği taşımamaktadır.⁴⁰

1.3. Hadis Münekkitlerinin "Lâ Be'se Bih" Kullanımı

Bu ifadenin kullanımında da mütekaddim ve müteahhir âlimler arasında farklılıklar göze çarpmaktadır. Mütekaddim münekkitlerden Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813) bu ifade ile alakalı şöyle demektedir: "Ömer b. el-Velîd eş-Şenî (141/759), bana göre kendisine güvenilen birisi değildir. Ancak onun rivâyetinde bir sakınca yoktur (lâ be'se bih)".⁴¹ Bu ifadeye göre onun nezdinde bu kişi güvenilir olmadığından dolayı hadisleri ancak araştırılıp sağlam olduğu tespit edildikten sonra hüccet olabilir. Yahya b. Maîn (ö. 233/848) ise aynı râvi için bir kere "leyse bihî be's", bir kere de "sika" demiştir. Yahya b. Maîn'nin *et-Târîh* isimli eserinin muhakkiki Ahmed Nur Seyf, bu ifadeden "leyse bihî be's" ile "sika" ifadelerinin farkı olmadığı sonucunu çıkarmıştır.⁴² Ancak Irâkî (ö. 806/1404), her ikisi de "sika" demek olsa da sikalık derecesi açısından aralarında fark olduğunu söylemektedir.⁴³ Ali b. Medînî (ö. 234/848-49) de bu ifadeyi sika râviler için kullanmıştır. Nitekim İbn Hacer (ö. 852/1449), Sa'dân b. Bîşr el-Cühenî'nin (ö. 171-180 [?]/788-797[?]) *Tehzîbü't-Tehzîb*'deki biyografisinde "Ali b. Medînî 'onun rivâyetinde bir sakınca yoktur' demiştir" derken,⁴⁴ aynı kişi hakkında *Lisânü'l-mîzan*'da "Ali b. Medînî onu sika saymıştır" demektedir.⁴⁵ Bu iki ifade bir araya getirildiğinde İbn Maîn'in bu kavramı "sika" manasında kullandığı anlamı ortaya çıkmaktadır.

Benzer bir durum Abdurrahman Duhaym'ın (ö. 245/859) kanaatlerinde de yer almaktadır. Ebû Zur'a (ö. 281/894) şöyle demektedir: "Şâm'da doğunun Ebû Hâtim'i gibi olan Duhaym'e, 'Ali b. Havşeb el-Fezârî (ö. 161/778) hakkında ne dersin?' diye sordum. O da 'Lâ be'se bihtir.' dedi.

Ta'dîl'deki Metodu, 250-254.

⁴⁰ Detaylı bilgi için bk. Mehmet Efendioğlu, "Münker", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 32/13.

⁴¹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/139.

⁴² Ebû Zekeriyâ İbn Maîn, *Târîhu İbn Maîn*, thk. Ahmed Muhammed Nur Yusuf (Dımaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, ts.), 6/139.

⁴³ Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdürrahmân el-İrâkî, *Şerhu't-Tebîra ve't-tezkira*, thk. Abdullatif el-Hümeym - Mahir Yasin Fahl (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2002), 1/373.

⁴⁴ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb* (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmiyye, 1993), 3/487.

⁴⁵ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, thk. Abdülfettah Ebû Gudde (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2002), 4/26.

Bunun üzerine ben 'Neden sika demiyorsun?' diye sordum. Sonra da o 'Sana dedim, o sikadır.' diye cevap verdi".⁴⁶ Duhaım'ın bu açıklaması "lâ be'se bih" teriminin ona göre sika hükmü ile özdeş olduğunu göstermektedir.

Müteahhir hadis münekkitlerinde de durum farklı değildir. Nitekim Hatîb el-Bağdâdî, ileride detaylıca değinileceği üzere- İbn Ebû Hâtim'in, "Kendisine 'lâ be'se bih' denilen kişi, hadisi araştırılmak üzere yazılan râvidir ve ikinci mertebededir." görüşünü naklederek herhangi bir yorumda bulunmamaktadır.⁴⁷

İbnü's-Salâh, İbn Ebû Hâtim'in bu görüşünü naklettikten sonra şu ilaveyi yapmaktadır: "Aynı dediği gibidir. Çünkü bu ibareler sadece râvinin zabtının şart koşulmasıyla anlaşılmaz. Hadisine bakılır ve zaptı tam olarak öğrenilene kadar incelenir. Eğer mutlak olarak zabtı kuvvetli dışında bir bilgi bulunamazsa onun hadisi itibar için kullanılır ve bu hadisin başka bir tarikten aslı var mı diye bakılır.⁴⁸

Zehebî de "la be'se bih" ifadesini "Sebtün hucetün ثبت حجة (sağlamdır, hadisi delildir)", "sikatün mutkinun ثقة متقن (güvenilir sağlamdır)", "sikatün sikatün ثقة ثقة (çok sağlamdır)" ifadelerinden sonra "sikatün sadûkun ثقة صدوق (güvenilir doğru sözlüdür)" ile beraber ta'dîl mertebelerinden ikinci derecede saymıştır.⁴⁹

İrâkî ise "la be'se bih" ifadesini bir mertebe daha aşağıda, "sadûk, me'mûn صدوق مأمون (güvenilir, doğru sözlü) ve hıyâr خيار (iyi)" gibi ifadelerle aynı seviyede, yani üçüncü mertebede saymıştır. Daha sonra İbn Ebû Hâtim ve İbnü's-Salâh'ın bu lafzı ikinci mertebede saydıklarını ve onların "la be'se bih" ile beraber "sadûk, mahallühü's-sıdk محله الصدق, صدوق (doğru sözlüdür, yeri doğru sözlülerin arasındır)" lafızlarını da aynı manada kullandıklarını söylemiştir. Bununla beraber İbn Ebû Hâtim'in, "Kendisine bu ifadeler kullanılan râvinin hadisi yazılır (يكتب حديثه) ve başka bir tariki var mı diye bakılır (وينظر فيه)" görüşünü nakletmiştir.⁵⁰ Ancak bahsedildiği gibi kendisi onlara katılmayarak bu lafızların üçüncü derecede olduğu kanaatine varmıştır.

Hadis usûlüne yeni bir ivme kazandıran İbn Hacer, kendi ictihadına göre cerh-ta'dîl lafızlarını altısı cerh, altısı ta'dîl olmak üzere on iki mertebeye ayırmış ve "lâ be'se bih" lafzını ta'dîlin dördüncü mertebesi olarak belirlemiştir.⁵¹

İrâkî'nin eserini şerh eden Sehâvî, onun üçüncü mertebeye koymuş

⁴⁶ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs bi şerhi Elfiyeti'l-hadis*, 2/122.

⁴⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, 1/21.

⁴⁸ İbnü's-Salâh, *Ma'rîfetü envâ'i 'ilmi'l-hadis*, 243.

⁴⁹ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 1/4.

⁵⁰ İrâkî, *Şerhu't-Tefsira ve't-tezkira*, 1/371.

⁵¹ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzib* (Suriye: Dâru'r-Raşîd, 1986), 1/74.

olduğu “lâ be’se bih” lafzının kendi taksiminde beşinci mertebede olduğunu söylemektedir.⁵²

Müteahhir münekkitlerin son halkası olan Süyûtî’ye göre ise bu lafız “sadûk, mahallühü’s-sıdk” ile beraber dördüncü mertebededir.⁵³

Ebû Hâtim dışındaki münekkitlerin değerlendirmelerini özetleyecek olursak bu ifadenin kullanıldığı kişinin rivâyeti “sahih” ile “itibar için kullanılır” arasında değişmektedir.⁵⁴

1.4. Ebû Hâtim’in “Lâ Be’se Bih” Kullanımı

İbn Ebû Hâtim bu ifadeyi ta’dîl mertebelerinin ikincisi olarak zikrederek şöyle demiştir: “Kendisine ‘lâ be’se bih’ ifadesi kullanılan kişinin hadisi yazılır ve araştırılır ki bu ikinci mertebedir”.⁵⁵ Ebû Hâtim, bu lafzı tek başına kullandığı gibi bazen de başka lafızlarla birleştirerek de kullanmaktadır. Örneğin İbrahim b. Süleyman el-Eftas’ın (ö. 141/758) biyografisinde İbn Ebû Hâtim şöyle demektedir: “Babama onu sordum ‘lâ be’se bih’” dedi.⁵⁶ Görüldüğü gibi Ebû Hâtim burada sadece ‘lâ be’se bih’ ifadesini kullanmıştır. Diğer cerh-ta’dîl âlimlerinin ilgili şahsa yönelttikleri yorumlara baktığımızda tamamının onun için “sika” hükmü verdiğini görmekteyiz. Bu durumda anlaşılmaktadır ki Ebû Hâtim bu şahsı tevsîk etmiştir veya en azından bu şahıs İbn Ebû Hâtim’in yaptığı ta’dîl sıralamasında ikinci mertebededir.

Ebû Hâtim’in bu lafzı farklı ifadelerle terkip halinde kullanması incelendiğinde görülmektedir ki Ebû Hâtim’in verdiği hüküm terkip olarak kullanılan lafza göre değişmektedir. Örneğin Ebû Hâtim, oğlunun naklettiğine göre İbrahim b. Ebû Harre en-Nasîbî’nin (ö. 121-130/738-747) biyografisinde şöyle demektedir: “İbrahim b. Ebû Harre sikadır, hadisinde bir sakınca yoktur”. Dolayısıyla Ebû Hâtim bu ifadeyle ilgili râviyi tevsîk etmiş olmaktadır. Nitekim İbn Hacer de bunu ifade etmiştir.⁵⁷

Ebû Hâtim başka bir râvi değerlendirmesinde de şöyle demektedir: “Dâvûd b. Bekr b. Ebû el-Furât (ö. 167/783), şeyh lâ be’se bih leyse bi’l-metn شيخ لا بأس به ليس بالمتن (Şeyhtir hadisinde bir sakınca yoktur sağlam değildir)”.⁵⁸ Görüldüğü gibi Ebû Hâtim burada üç terimi terkip halinde kullanmıştır ve hiçbirinde râvinin sarahaten sika olduğunu ifade etmemektedir. Diğer münekkitlerin yorumlarına baktığımız zaman râvi hakkında muhtelif lafızlar kullanıldığını görmekteyiz.⁵⁹ Ancak bu farklı değerlendirmeler bir araya

⁵² Sehâvî, *Fethu’l-muğîs*, 2/118.

⁵³ Suyûtî, *Tedrib*, 1/405.

⁵⁴ Tenkit terimleri hakkında detaylı bilgi için bk: Ahmet Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 119.

⁵⁵ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 2/37.

⁵⁶ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 2/102.

⁵⁷ İbn Hacer, *Lisânü’l-Mizân*, 1/262.

⁵⁸ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 3/408.

⁵⁹ İbn Hacer, *Lisânü’l-Mizân*, 1/262.

getirildiğinde ilgili râvinin sadûk ve hadisinin itibar için kullanılması yani İbn Ebû Hâtim'in sınıflandırmasına göre ikinci mertebeye girmesi uygun gözükmektedir. Sonuç olarak, Ebû Hâtim'in, "lâ be'se bih" ifadesini sika ile hadisi itibar için kullanılan sadûk râviler için kullandığı anlaşılmaktadır.

1.5. Ebû Hâtim'in "Sâlihu'l-Hadîs Lâ Be'se Bih" Kavramını Terkip Olarak Kullanımı

Buhârî'nin hadisini tahrir ettiği ve Ebû Hâtim'in bu ifadeyi kullandığı râvilere baktığımızda bunlar arasında fazla bir fark olmadığı görülmektedir. Örneğin Buhârî, bu özellikteki yedi râvinin hadislerini kitaplarında tahrir etmiştir. Bunlardan beş tanesi araştırma konusu olan Şebîb b. Saîd ile beraber Abdü'l-Kebîr b. Abdulmecîd (ö. 204/819), Alkame b. Ebû Alkame (ö. 130/747), Ali b. el-Hakem (ö. 130/747), Muhammed b. Kays'tır (ö. 141-150/758-767). Cerh-ta'dîl âlimlerinin bu râviler hakkında verdiği hükümler incelendiğinde bunların tamamının sika olduğu görülmektedir. Kalan iki râvi ise Sâbit b. Aclân (ö. 131/748) ve Mıksem b. Becra (ö. 101/719) ki bunlar hakkında yapılan değerlendirmeler "sâduk" ifadesinden aşağı düşmemektedir.⁶⁰ Ayrıca Ebû Hâtim tarafından aynı hüküm verilip de *Sünen-i Erba'â*'da rivâyeti bulunan Ukbe b. Hâlid (ö. 188/803),⁶¹ Cerrâh b. Dahhâk (ö. 141-150/758-767),⁶² İsmail b. Ebân el-Verrâk (ö. 216/831)⁶³ ve Tu'me b. Amr el-Ca'ferî (ö. 169/785)⁶⁴ gibi râviler de en az sadûk mertebesindedir. Ebû Hâtim bahsedilen râvilerden bir kısmı için de bu ifadeyi "sika" değerlendirmesiyle zikrederken bazılarında da "sadûk" hükmüyle beraber zikretmektedir. Mesela, Ukbe b. Hâlid hakkında "Sikalardandır, sâlihu'l-hadistir, hadisinde bir beis yoktur." hükmü verirken,⁶⁵ İsmail b. Ebân için de "Hadiste sadûktur, sâlihu'l-hadistir, hadisinde bir beis yoktur, hadisi çoktur." değerlendirmesinde bulunmaktadır.⁶⁶

Buraya kadar anlatılanlara göre Ebû Hâtim, "sâlihu'l-hadîs ve lâ be'se bih" kavramını sika ile sadûk arasında bir derecede birbirlerini desteklemek için kullanmıştır. Başka bir ifadeyle böyle bir kimsenin hadisi yazılır ve araştırılır.

2. BUHÂRÎ'NİN ŞEBÎB B. SAİD'İN HADİSLERİNİ TAHRİC ETMESİ

Çalışmanın konusu olan Şebîb b. Saîd'in kısa biyografisini ve münekkithlerin onun hakkında verdiği hükümleri zikretmek konunun

⁶⁰ Muhammed Aziz el-'Azimî, "İhtilâfu delâleti elfâzi'l-cerh ve't-ta'dîl 'inde Ebî Hâtim er-Râzî 'inde iktirânihâ bi ğayrihâ: Sâlihu'l-hadîs ünmüzezen: Dirâse tatbikiyye 'ale's-Sahîhayn", *Mecelletü'ş-Serîa ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye* 121/35 (2020), 163-165.

⁶¹ İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzîb*, 1/683.

⁶² İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzîb*, 1/195.

⁶³ İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzîb*, 1/135.

⁶⁴ İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzîb*, 1/463.

⁶⁵ İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzîb*, 6/310.

⁶⁶ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1/161.

anlaşılması açısından önemlidir. Ayrıca naklettiği rivâyetlerin muhteva açısından bilinmesi, onun hangi konulardaki rivâyetlerinin Sahîh'e alındığının bilinmesini sağlayacaktır. Bu başlık altında önce Şebîb b. Saîd tanıtılacak daha sonra *Sahîh*'te bulunan rivâyetleri zikredilip değerlendirilecek ve Buhârî'nin metodu ortaya konulmaya çalışılacaktır.

2.1. Şebîb b. Saîd

Tam ismi, Şebîb b. Saîd el-Habatî, Ebû Saîd el-Basrî'dir.⁶⁷ Doğum tarihi bilinmemektedir. 186/802 tarihinde Basra'da vefat etmiştir. İbn Hacer onu sekizinci tabakanın küçüklerinden saymaktadır. Buhârî, *Sahîh* ve *el-Edebü'l-müfred*'de; Nesâî (ö. 303/915), *Sünen*'de⁶⁸; Beyhakî (ö. 458/1066), *es-Sünenü'l-kübrâ*'da ve Ziyâüddîn el-Makdisî (ö. 643/1245) de *el-Ehâdîsü'l-muhtârâ*'da ondan rivâyette bulunmuştur. O, Ebân b. Tağlib b. Rubâh (ö. 140/757) (sadece 1 rivâyet), Ravh b. Kasım (ö. 141/758) (3 rivâyet), Şu'be b. Haccâc (ö. 160/776) (1 rivâyet), Muhammed b. Amr b. Alkame (ö. 144/761) (2 rivâyet) ve Yunus b. Yezid'den (ö. 159/775) (24 rivâyet) rivâyette bulunmuştur. Kendisinden de Zeyd b. Bişr (ö. 242/856) (1 rivâyet), Abdullah b. Vehb (ö. 197/812) (7 rivâyet) ve oğlu Ahmed b. Şebîb (ö. 229/843) (25 rivâyet) rivâyette bulunmuştur.⁶⁹

2.2. Hadis İmamlarının Onun Hakkındaki Hükümleri

Ali b. Medîni, onun hakkında "Sikadır, ticaret için Mısır'a gelir giderdi. Kitabı sahihtir" demektedir. Ebû Zür'a (ö. 281/894) ve Nesâî, "Hadisinde bir beis yoktur." derken Ebû Hâtim de bu ifade ile beraber "Sâlihu'l-hadîstir." demektedir. İbn 'Adî (ö. 365/976) ise biraz daha detaya girerek şöyle demektedir: "Onda, Yunus el-Eylî'nin (ö. 159/776), Zührî'den (ö. 124/742) rivâyet ettiği nüsha vardır. Bu hadisler müstakîmdir.⁷⁰ Ancak İbn Vehb (ö. 124/742) ondan münker hadisler nakletmiştir". İbn Hibbân (ö. 354/965), onu *es-Sikât* isimli eserinde zikretmiştir. Dârekutnî (ö. 385/995) ve Taberânî (ö. 360/971) de "sika" hükmü vermektedir.⁷¹

Buna göre Ali b. Medîni, İbn Hibbân, Dârekutnî ve Taberânî onun için

⁶⁷ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4/359; Ebû Hâtim İbn Hibbân, *Kitabü's-sikât* (Haydarabad: Dâru'l-Mearif, 1973), 8/310; Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1983), 12/360; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dimaşkî ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-(tabakâtü'l-)meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1993), 1/242; İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzîb*, 4/306.

⁶⁸ Moğultây b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl* (Mısır: el-Fârûku'l-Hadîse li'n-Neşr ve't-Tevzî, 2001), 4/306.

⁶⁹ İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzîb*, 4/306, Moğultây b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, 4/306.

⁷⁰ Makbul hadis için kullanılan bir ifade. Bk. "Müstakîm" Abdullah Aydınli, *Hadis İstihlâhları Sözlüğü* (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009), 169.

⁷¹ Moğultây b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, 6/211; İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzîb*, 4/206.

sika hükmü verirken Ebû Zür'a ve Nesâî "Hadislerinde bir beis yoktur." demektedir. Ebû Hâtim de geride zikredildiği gibi terkip halinde kullandığı ve sika ya da sadûk râvileri kastettiği "Hadislerinde bir beis yoktur sâlihu'l-hadîs'tir." ifadesini kullanmaktadır.

Burada İbn 'Adî'nin bahsettiği detay üzerinde durmakta fayda vardır. Zira buna göre Şebîb b. Saîd'in, Yunus <Zührî tarikiyle zikrettiği hadisler makbuldür. Ancak İbn Vehb ondan münker hadisler nakletmektedir. Bu konuya değinen Moğultây b. Kılıç (ö. 762/1361), "İbn Vehb, Şebîb'ten münker rivâyetler nakletmiştir. Belki de Şebîb ticaret için Mısır'a geldiğinde İbn Vehb ezberindeki hadislerle ondan aldığı hadisleri karıştırdı ve hatalı rivâyetlerde bulundu" demektedir.⁷² Bu iddia kabul edilse bile Şebîb b. Saîd'in, İbn Vehb bağlamında cerh edilmesi şartlı cerh olarak görülmektedir. Şartlı cerh de râvinin güvenilirliğini ortadan kaldırmamaktadır.⁷³

2.3. Buhârî'nin, Şebîb b. Saîd'den Naklettiği Rivâyetler

Buhârî'nin, Şebîb b. Saîd'in hadislerini *Sahîh*'ine alma sebebini tespit edebilmemiz için onun rivâyetlerini zikretmemiz kaçınılmazdır. Bu doğrultuda Buhârî, ondan on hadis rivâyet etmiştir. Ancak bunlardan iki tanesi aynı hadistir, başka bir ifadeyle mükerrerdir. Bundan dolayı hadisler sekiz rivâyet altında incelenecektir.

Birinci Rivâyet

Ahmed b. Şebîb < Babası < Yunus < İbn Şihâb < Hamza b. Abdullah < Babası şöyle dedi: "Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında köpekler bevleder ve mescitte dolaşırlardı. Bunun için hiç kimse (oraya) su dökmezdi".⁷⁴

Buhârî, bu hadisi dedi (قال) sîgasıyla rivâyet etmiştir ve köpeğin ve artığının temiz olduğuna, mescitte dolaşmasının caiz olduğuna delil olarak getirmiştir.⁷⁵ Ancak Beyhakî de Ahmed b. Şebîb tarikiyle ve tahdîs (حدثنا) sîgasıyla mevşûl olarak nakletmiştir. Ebû Dâvûd ve İsmâîlî ise bu rivâyeti Abdullah b. Vehb < Yunus b. Yezîd tarikiyle nakletmiştir.⁷⁶ Burada dikkat çeken İbn Vehb'in Şebîb b. Saîd'ten değil hocası Yunus'tan nakletmesidir. Zira Buhârî, onun Şebîb'ten yaptığı rivâyetleri *Sahîhine* almamaktadır.

İkinci Rivâyet

Abdullah b. Mesleme < Ali b. Ebû Zî'b < Saîd b. Ebû Saîd el-Makburî < Babası Ebû Hüreyre'ye (r.a.) (bir) şey sordu. Bunun üzerine o şöyle dedi: "Hz.

⁷² Moğultây b. Kılıç, *İkmâlü Tehzibü'l-Kemâl fi esmâ'r-ricâl*, 6/211.

⁷³ Emin Aşıkcutlu, "Bir İsnad Tenkid Yöntemi Olarak Şartlı Cerh-Ta'diller ve Uygulamadaki Sonuçları", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (2001), 49-80; Fikret Özçelik, *Rivâyet Bağlamında Râvi Tenkidi-Şartlı Cerh-Ta'dil* (İstanbul: Nida Akademisi, 2021).

⁷⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Camiu'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasaru min umûri Rasûlillâhi ve sünenihi ve eyyâmihî* (Riyad: Dârü's-Selâm, 1419), "Vudû", 33.

⁷⁵ Bedreddîn Aynî, *Umdetü'l-Kârî* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001), 3/43.

⁷⁶ İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, 1/278.

Peygamber'i (s.a.v.) işittim... Ahmed b. Şebîb < Babası < Yunus < İbn Şihâb < Abdurrahman el-'Arec < Ebû Hüreyre şöyle dedi: "Hz. Peygamber (s.a.v.), 'Kim bir cenazeye katılıp namazını da kılsa onun için bir kırat, defnine de katılırsa ona iki kırat kadar sevap vardır' buyurdu. (Ona) İki kırat miktarı ne kadar olduğu sorulunca 'İki büyük dağ kadardır.' buyurdu".⁷⁷

Buhârî bu hadisi, Abdullah b. Mesleme el-Ka'nebî ve Ahmed b. Şebîb olmak üzere iki farklı tarikle nakletmiştir. Ancak el-Ka'nebî'nin değil, Ahmed b. Şebîb'in lafzını zikretmiştir. Diğer bir husus ise burada tahdîs sîgasını kullanmıştır.

Üçüncü Rivâyet

Ahmed b. Şebîb < Babası < Yunus < İbn Şihâb < Hâil b. Eslem şöyle dedi: "Abdullah b. Ömer (r.anhümâ) ile beraber Medine dışına çıkmıştık. Bir bedevi gelerek ona: 'Bana, Allah'ın "Altın gümüş biriktirip Allah yolunda harcamayanları elem veren bir azapla müjdele!"⁷⁸ âyetinin (mahiyetinden) haber ver' dedi. Bunun üzerine o 'Bu malları biriktirip de zekâtlarını vermeyen kimselere yazıklar olsun. Ancak bu, zekât âyetinin indirilmesinden önceydi. Zekât âyeti inmesiyle beraber Allah, zekâtı malların temizliği için bir sebep kılmıştır.' dedi".⁷⁹

Buhârî bu hadisi aynı senetle iki farklı yerde zikretmiştir. Birincisi, yukarıda tam metin olarak verilen ve "Kitâbü'z-zekât, Bâbu mâ üddiye zekâtüh fe leyse bi kenz"de, naklettiği rivâyettir. İkincisi ise, muhtasar olarak "Kitâbü tefsîri'l-Kur'an, Bâbu kavlih: "Yevme yühmâ aleyhâ fı nâri cehenneme"de sadece İbn Ömer'in sözünü naklettiği rivâyettir. Buradaki her iki rivâyeti de "dedi" sîgasıyla nakletmiştir.

Dördüncü Rivâyet

Burada Buhârî, iki tane aynı hadisi peş peşe zikretmiştir. Bundan dolayı her iki tarihi de zikrettikten sonra değerlendirme yapılacaktır.

Ahmed b. Şebîb < Babası < Yunus < İbn Şihâb < Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe < Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivâyetle Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Benim Uhud dağı kadar altınım olup da -borç ödemek için yanımda tuttuğum miktar dışında- ondan yanımda bir miktar varken üzerimden üç (gece) geçmesi benim hoşuma gitmez". Bu hadisi Salih b. Keysân ile Ukayl b. Hâlid, Zuhrî'den rivâyet etmişlerdir.

Ahmed b. Şebîb < Babası < Yunus < Leys < İbn Şihâb < Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe < Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivâyetle Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Benim Uhud dağı kadar altınım olup da -borç ödemek için

⁷⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fi el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh* (Riyad: Beytü'l-Efkâr, 1998), "Cenâiz", 58.

⁷⁸ *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), Tevbe, 9/34.

⁷⁹ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Zekât", 4.

yanımda tuttuğum miktar dışında- ondan yanımda bir miktar varken üzerimden üç gece geçmesi benim hoşuma gitmez".⁸⁰

Buhârî, Şebîb b. Saîd tarihiyle rivâyet ettiği ilk hadisi, onun bulunmadığı başka bir senetle, yani Ebû Zer tarihiyle de nakletmiştir. Bu diğer tarik ise "Salih < Ukayl < Zührî < Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe < Ebû Zer" şeklindedir. Bu iki rivâyette de inkitâ vardır. Ancak her iki rivâyeti de Zührî'nin (ö. 258/872) derlediği ve tamamı günümüze ulaşmayan⁸¹ *ez-Zührîyyât*'ta mevsûl olarak nakletmiştir.⁸²

Metni verilen ikinci rivâyet ise ilk rivâyetle aynıdır. Sadece burada ziyade olarak "gece (ليل)" kelimesi geçmektedir ki ilk rivâyetteki "üç (ثلاث)" ifadesini açıklamaktadır. Buhârî, bu ikinci rivâyeti Ebû Zer ile Ebû Hüreyre rivâyetlerinin tariklerindeki kopukluğu gidermek için, yani âdid olarak getirmiştir. Zira Yunus ile İbn Şihâb arasında olan bu kopukluk Leys'i zikretmesiyle giderilmiştir. Ayrıca Leys, burada tahdîs sîgasıyla rivâyet etmiştir. Buhârî'nin sadece senedini verdiği ikinci rivâyet de yukarıda bahsedildiği gibi Zührî tarafından mevsûl olarak zikredilmiştir. Orada da Salih ile Ukayl arasında yine Leys vardır.

Bu rivâyet, Buhârî'nin ferd hadislerindedir. Bu yüzden İbn Abdülber, Ebülfeth el-Ezdî'ye tabi olarak rivâyeti zayıf saymıştır. Ancak Ezdî, dikkate alınan birisi değildir. Ayrıca Buhârî, bu hadisi kendisinden sonra zikrettiği rivâyet ile güçlendirmiştir.⁸³

Beşinci Rivâyet

Abdullah b. Yusuf < İbn Vehb < Yunus < İbn Şihâb < Enes b. Malik (r.a.) şöyle dedi: "Mekke'den Medine'ye hicret ettikleri zaman Muhacirlerin hiçbir malı yoktu. Medine'de arazi ve taşınmaz malları olan Ensâr, her sene bu mallardan elde edilen mahsulün (bir kısmını) mal sahiplerine vermek şartıyla arazilerini onlarla bölüştüler.

Aynı zamanda Abdullah b. Ebî Talha'nın da annesi olan, Enes'in annesi Ümmü Suleym, Rasûlullah'a (s.a.v.) hurma ağacı vermişti. Hz. Peygamber de (s.a.v.) bunları Usâme b. Zeyd'in annesi olan câriyesi Ümmü Eymen'e vermişti". İbn Şihâb şöyle dedi: "Enes b. Mâlik bana şöyle haber verdi: Hz. Peygamber (s.a.v.), Hayberlilerle savaşıp Medine'ye döndükten sonra Muhacirler, meyvelerinden istifade ettikleri Ensâr'ın ödünç arazilerini geri verdiler. Enes'in annesi de kendisine verdiği hurma ağaçlarını Hz. Peygamber'e (s.a.v.), iade etti. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.), Ümmü Eymen'e onların yerine bahçesinden bir parça verdi."

⁸⁰ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "İstikrâz", 1.

⁸¹ Mehmet Emin Özafşar, "Zührî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 44/543.

⁸² İbn Hacer, *el-Feth*, 5/68.

⁸³ İbn Hacer, *el-Feth*, 1/273.

Ahmed b. Şebîb dedi ki: “Bu hadisi babam, aynı sened ve metinle Yunus’tan bize haber vermiştir. Ancak farklı olarak o rivâyette “Bahçesinin bir kısmını verdi” yerine “Malının iyisinden verdi” ifadesi vardır.⁸⁴ Görüldüğü gibi Buhârî, bu hadisi iki farklı tarikle zikretmiştir. Yukarıda zikrettiği senetle metni tam olarak vermiş, daha sonra Şebîb b. Saîd’in bulunduğu senedi, medarı olan râviye kadar zikretmiştir. Ayrıca Şebîb b. Saîd’in, İbn Vehb’ten farklı olarak zikrettiği lafzı da aktarmıştır. Buhârî bununla bu lafzın farklılığına işaret etmiştir. İbn Hacer ve Aynî’nin de dediği gibi muhtemelen o, “bahçe (حائط)” ifadesi yerine “iyi olanı (خالص)” kelimesinin gelmesini daha doğru bulmuştur.⁸⁵

Altıncı Rivâyet

Ahmed b. Şebîb < Babası < Yunus < İbn Vehb < Urve < Ubeydullah b. ‘Adî b. el-Hıyâr ona haber verdiğine göre Misver b. Mahreme ve Abdurrahman b. el-Esved b. Abdüyeğûs ona dedi ki “Seni, kardeşi Velid için Osman ile (r.a.) konuşmaktan alıkoyan şey nedir? Hâlbuki o, insanların hakkında en çok konuştuğu kişidir”. Bunun üzerine ben, Osman ile (r.a.) konuşmak amacıyla onun namaza gitmesini bekledim. Çıkınca ona, “Benin sana söylemem gereken bir ihtiyacım var. Bu sana bir nasihattir” dedim. Bunun üzerine Osman (r.a.), “Ey kişi...” Ma’mer şöyle dedi: Zannediyorum şöyle dedi: “Senden Allah’a sığınırım”. Bunun üzerinde ben de döndüm gittim...”⁸⁶

Buhârî, bir kısmını Ahmed b. Şebîb b. Saîd’ten naklettiği bu rivâyetin uzun kısmını Ma’mer b. Raşid’den nakletmiştir. Ancak bu kısım muallaktır. Yani Buhârî’den Ma’mer’e kadar olan kısım düşmüştür. Fakat bu kısmı “Habeşistan’a Hicret” bölümünde mevsûl olarak nakletmiştir. Oradaki lafzı “Ey kişi senden Allah’a sığınırım” şeklindedir. Buradaki sened Abdullah b. Muhammed el-Müsnedî < Hişâm b. Yusuf < Ma’mer < Zührî şeklindedir.⁸⁷

Yedinci Rivâyet

Ahmed b. Şebîb < Babası < Yunus < İbn Şîhâb < ‘Urve < Âişe (r.anhâ) şöyle dedi: Kadınlardan ilk hicret edenlere Allah rahmet etsin. *Başörtülerini yakalarının üzerinden bağlasınlar*⁸⁸ âyeti inince hemen peştamallarını açıp onunla örtündüler.⁸⁹

Buhârî, bu rivâyeti “dedi (قال)” sîgasıyla rivâyet etmiştir. Ancak İbnü’l-Münzîr, bunu mevsûl olarak tahdis sîgasıyla nakletmiştir. Aynı şekilde İbn Merdeveyh, Musa b. Saîd ed-Dendânî < Ahmed b. Şebîb tarikiyle bu şekilde rivâyet etmiştir. Ayrıca Ebû Dâvûd ve Taberânî de Kurre b. Abdurrahman <

⁸⁴ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Hibe”, 32.

⁸⁵ İbn Hacer, *el-Feth*, 5/289; Aynî, *Umdetü’l-Kârî*, 13/186.

⁸⁶ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Fezâilü’s-sahâbe”, 7.

⁸⁷ Muhakkik Mustafâ Dîb el-Buğâ’nın değerlendirmesi için bk. Buhârî, *Sahîh*, 5/14.

⁸⁸ *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, en-Nûr 24/31.

⁸⁹ Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, “Tefsîr”, 251.

Zührî kanalıyla nakletmiştir.⁹⁰

Sekizinci Rivâyet

Ahmed b. Şebîb < Babası < Yunus < İbn Şihâb < Saîd ibnü'l-Müseyyib < Ebû Hüreyre'den rivâyetle Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Kıyamet gününde ashabımdan bir grup havzadan menedilecek. Ben de ‘Ya Rabbi ashabım(ı engelleme)’ diyeceğim. Bunun üzerine Allah Teâlâ ‘Sen onların senden sonra ne yaptıklarını bilmiyorsun. Onlar gerisin geri giderek (dinden) döndüler.”⁹¹

Buhârî, bu hadisi de “dedi (قال)” sîgasıyla rivâyet etmiştir. Ancak Ebû ‘Avâne hadisi tahdîs sîgasıyla Ebû Zür’a < Ebü'l-Hasen el-Meymûnî < Ahmed b. Şebîb tarikiyle nakletmiştir. Ayrıca İsmâîlî ve Ebû Avâne de *Müstahreclerinde*, Ahmed b. Şebîb tarikiyle tahrîc etmişlerdir.⁹²

2.4. Hadislerin Genel Değerlendirilmesi

Buhârî'nin naklettiği, senesinde Şebîb b. Saîd'in bulunduğu hadisler ve münekkitlerin onun hakkında yaptığı değerlendirmeler bir bütün olarak incelendiğinde Buhârî'nin, onun hadislerini tahrîc etme metodu daha net anlaşılmaktadır. Şöyle ki Buhârî, Şebîb b. Saîd'ten 10 hadis rivâyet etmiştir. Bunlardan beş tanesini bizzat işittiğine delalet eden semâ' yani “tahdîs”, diğer beş tanesini de Râvînin Semâ' yoluyla almış olduğu bir hadisi edâ ederken kullanabileceği en düşük sîga olan ve hadisin hocadan hangi usûlle alındığını açıkça göstermeyen⁹³ “dedi (قال)” sîgasıyla rivâyet etmiştir. Ancak bunlar da farklı kitaplarda tahdîs sîgasıyla nakledilmiş, başka bir ifadeyle vasledilmiştir. Bu rivâyetlerden bazılarını aynı senetle ve manalarında fazla bir değişiklik olmaksızın farklı metinlerle nakletmiştir. Ayrıca bu rivâyetlerin çoğunu asıl, bazılarını da takviye için mütâbî/şahit olarak zikretmiştir.

Hadis münekkitlerinin Şebîb b. Saîd hakkında verdiği hükümler incelendikten sonra görülmektedir ki o, mutlak olarak sika değildir. Zira bu hükümler “sika, sadûk ve lâ be'se bih” arasında değişmektedir. Nitekim Ebû Hâtîm de onun hakkında “sâlihu'l-hadîs la be'se bih” hükmü vermiştir. Ancak Buhârî'nin, Şebîb b. Saîd'ten yaptığı rivâyetler incelendiğinde görülmektedir ki Buhârî, Şebîb b. Saîd'in bütün rivâyetlerine değil sadece oğlu olan Ahmed b. Şebîb'in kanalıyla gelen rivâyetlere itimad ettiği görülmektedir. Yani o Şebîb'in hadislerini tahrîc ettiği zaman senedin medarı olan Zührî'ye kadar daima aynı tariki takip etmiştir. Buradan anlaşılmaktadır ki sadece bu isnat onun şartlarına uymakta olup şu şekildedir: Ahmed b. Şebîb < Şebîb b. Saîd < Yunus el- Eylî < Zührî. Ayrıca bu râvîlerin hadis ilmindeki dereceleri incelendiği zaman durum şu şekilde tezahür etmektedir: Zührî, “sika, sebt

⁹⁰ İbn Hacer, *el-Feth*, 8/489.

⁹¹ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, “Rikâk”, 53.

⁹² İbn Hacer, *el-Feth*, 11/473.

⁹³ Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 105.

(güvenilir, sağlam) bir râvidir ve sünneti en iyi bilen insanlardan olduğu malumdur.⁹⁴ Yunus da Zührî'den yaptığı nakillerde "sika sebt"tir. Şebîb. b. Saîd'in, Yunus'tan, Ahmed b. Şebîb'in de babasını yaptığı nakiller mustakîmdir.⁹⁵

Sadece bu senedin Buhârî'nin şartlarına uyduğunu ortaya koyan başka karineler de vardır. Örneğin Buhârî, İbn Vehb'in bazı hadislerini tahrir etmiştir.⁹⁶ Ancak İbn Vehb'in, Şebîb b. Saîd'den yaptığı nakilleri kitabına almamıştır. Çünkü Saîd b. Şebîb, Mısır'da bulunduğu sırada İbn Vehb ondan naklettiği hadisleri hafızasından yazmıştır. Ezberinden naklettiği için de hadisleri karıştırarak hatalı rivâyetlerde bulunmuştur.⁹⁷

Şebîb b. Saîd, sika olan Ravh b. Kasım (ö. 150/767)⁹⁸ ve sika hafız olan Şu'be b. Haccâc'tan⁹⁹ rivâyette bulunmasına rağmen Buhârî bunları da kitabına almamıştır. Hâlbuki o, Ravh b. Kasım'ın başka hadislerini kitabında tahrir etmiştir. Bu durum da işaret ediyor ki Buhârî, Şebîb'in hadislerini yukarıda bahsedilen senetle kayıtlamıştır. Buhârî'nin sadece oğlunun, Şebîb'ten yaptığı nakilleri kabul etmesinin sebebi de onun babasının hadislerini en iyi bilen kişi olmasından kaynaklanmaktadır.¹⁰⁰

SONUÇ

Buhârî, kitabına aldığı hadislerin sahih, râvilerinin de sika olmasını şart koşmuştur. Buna rağmen rivâyetini tahrir ettiği bazı râviler eleştirilmekten kurtulamamıştır. Bunlardan birisi de Şebîb b. Saîd'tir. Bu çalışmada, Ebû Hâtim'in genel değerlendirmelerden farklı olarak Şebîb hakkında kullandığı "sâlihu'l-hadîs lâ be'se bih" yorumu araştırılmış, Buhârî'nin onun hadislerini alma gerekçesi üzerinde durulmuştur. Aslında Ebû Hâtim'in hakkında bu yorum yaptığı ve Buhârî'nin de hadislerini naklettiği başka râviler de bulunmaktadır. Ancak bunların tamamını zikretmek makale hacmini aşacağından sadece Şebîb b. Saîd ile yetinilmiştir.

Bu terkinin anlaşılması için de önce diğer münekkitlerin bu lafızları tek tek kullanımı incelenmiştir. Daha sonra Ebû Hâtim'in bu şekilde kullanımı incelenerek aralarındaki farklar dile getirilmiştir. Bu doğrultuda müteakdim âlimler "sâlihu'l-hadîs" ifadesini sika ile zayıf arasında değişen râviler hakkında kullanmıştır. Müteahhir âlimlerin de genel olarak bu yoruma katıldığı görülmüştür. Ancak Ebû Hâtim, bu ifadeyi birbirinden farklı, hatta birbirine zıt diyebileceğimiz manalarda kullanmıştır. Yani çoğu

⁹⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 32/551.

⁹⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, 5/47.

⁹⁶ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "İlim, 13; Vudû, 50; Kûsûf, 1; Bed'ü'l-vahiy, 7, vd.

⁹⁷ Moğultây b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'r-ricâl*, 6/211.

⁹⁸ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/495.

⁹⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4/369.

¹⁰⁰ Buhârî'nin bu uygulaması şartlı ta'dîl olarak değerlendirilebilir. Buhârî'nin şartlı cerh-ta'dîli kullandığına dair bk. Özçelik, *Rivâyet Bağlamında Râvi Tenkidi-Şartlı Cerh-Ta'dîl*, 70-80.

kere sika ya da sadûk, bazen de makbul ya da zayıf hükmü verilen râviler hakkında kullanmıştır. Oğlu İbn Ebû Hâtim de babasının zikrettiği "sâlihu'l-hadis" ifadesini oluşturmuş olduğu ta'dil mertebelerinden dördüncü sıraya almış ve bu kişiyi hadisi itibar için yazılan râviler arasında zikretmiştir.

Terkibi oluşturan diğer kavram "lâ be'se bih" ifadesi ise Yahya b. Saîd el-Kattân, Yahya b. Maîn ve Ali b. Medînî gibi mütekaddim; Hatîb Bağdâdî, İbnü's-Salâh, Zehebî, Irâkî ve İbn Hacer gibi müteahhir âlimler tarafından kullanılmıştır. Bu ifadeyi de sika ile güvenilir olduğu ancak araştırıldıktan sonra saptanabilen râviler için kullanmışlardır. Ebû Hâtim ise bu ifadeyi birbirinden farklı manalarda kullanmıştır. Öyle anlaşılıyor ki Ebû Hâtim'e göre bu ifade, tekil ya da mürekkebe olmak üzere geniş manada kullanılmaktadır. Özetle Ebû Hâtim'in "lâ be'se bih" terimini sika, sadûk ve hadisi itibar için yazılan râviler için kullandığını söylemek mümkündür. İbn Ebû Hâtim de babasının zikrettiği "lâ be'se bih" ifadesini ta'dil mertebelerinden ikinci sırada zikretmiştir.

Daha sonra bu kavramların beraber kullanımı incelenmiş ve görülmüştür ki Ebû Hâtim dışındaki münekkitler bir râvi hakkında bu iki ifadeyi terkip halinde değil, aralarına atıf harfi koyarak "sâlihu'l-hadis ve lâ be'se bih" şeklinde zikretmişlerdir. Onlar tarafından bu ifade, sika ya da hadisi daha sonra araştırılmak üzere yazılan sadûk râviler hakkında kullanılmıştır.

Ebû Hâtim ise bu iki kavramı diğer münekkitlerden farklı, aralarında atıf harfi olmaksızın yani "sâlihu'l-hadis lâ be'se bih" şeklinde terkip olarak kullanmıştır. Ancak ifade ettiği hüküm hususunda bir değişiklik görülmemiştir. Yani her iki durumda da hakkında bu ifade kullanılan râvi, tartışmasız sika olarak kabul edilmemektedir. Ancak araştırıldıktan sonra buna delalet eden karineler varsa sika olduğu sonucuna varılmaktadır.

Buhârî, Ebû Hâtim tarafından kendisine "sâlihu'l-hadis lâ be'se bih" denilen Şebîb b. Saîd'in on hadisini tahrir etmiştir. Bu hadisler incelendiğinde de görülmüştür ki Buhârî, onu araştırmış ve sahih olduğuna kanaat getirdiği rivâyetlerini kitabına almıştır. Başka bir ifadeyle bu konuda da şartlarına uymuştur. Buna delalet eden birtakım karineler tarafımızdan tespit edilip zikredilmiştir. Bunları özetleyecek olursak Buhârî, Şebîb'in bütün rivâyetlerini değil sadece Ahmed b. Şebîb < Babası Şebîb Saîd < Yunus < Zührî senediyle gelenleri kitabına almıştır.

KAYNAKÇA

- Kur'ân-ı Kerîm Meâlî*. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009.
- Ashari, Rahmat. *İllet Sebebi Olarak İdrac: İbn Ebû Hâtim'in İlelü'l-Hadis Özelinde*. 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Aşıkutlu, Emin. "Bir İsnad Tenkid Yöntemi Olarak Şartlı Cerh-Ta'diller ve Uygulamadaki Sonuçları". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20

- (2001), 49-80.
- Aydın, Abdullah. *Hadis İstılahları Sözlüğü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009.
- Aynî, Bedreddîn. *Umdetü'l-Kârî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001.
- Âzimî, Muhammed Aziz. "İhtilâfu delâleti elfâzi'l-cerh ve't-ta'dîl 'inde Ebî Hâtim er-Râzî 'inde iktirânihâ bi ğayrihâ: Sâlihu'l-hadîs ünmûzecen: Dirâse tatbîkiyye 'ale's-Sahîhayn". *Mecelletü's-şerîa ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye* 121/35 (2020), 163-165.
- Bayar, Hasan. *Buhârî'nin Bab Başlıklarına Yöneltilen Eleştiriler (Umdetu'l-Kârî Bağlamında)*. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Bilen, Mehmet. *İbn Hacer'in Buhari Savunusu*. Ankara: Ankara Okulu, 2013.
- Boz, Halit. *İbn Ebû Hatim ve İlelü'l-Hadis Adlı Eseri*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Camiu'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasaru min umûri Rasulillahi ve sünenihi ve eyyâmihi*. thk. Muhammed Zühay b. Nâsır. Beyrut: Dâru Tûki'n-Necât, 2001.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmiu's-sahîh*. Riyad: Beytü'l-Efkâr, 1998.
- Canan, İbrahim. "Ebû Hâtim er-Râzî, Muhammed b. İdrîs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/150-151. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Çakın, Kamil. "Buhari'nin Otoritesini Kazanma Süreci". *İslami Araştırmalar Dergisi* 10/1, 2, 3. (1997), 100-109.
- Dayhan, Ahmet Tahir. *Buhari'ye Yöneltilen Bazı Tenkitler*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995.
- Doğanay, Süleyman. "Bid'atçılıkla Tenkid Edilen Buhârî Ravileri" , XXVIII, 2015/1, 27-54." *Bilimname* 28/1 (2015), 27-54.
- Efendioğlu, Mehmet. "Münker". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/13-14. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Ekici, Zeynep. "Hadis İlminde 'Sâlih', 'Sâlihu'l-hadîs' ve 'Suveylîh' Terimleri". *Hadis ve Şiir Araştırmaları* 4/1 (2018), 7-39.
- Ekici, Zeynep. *Yahyâ b. Maîn'in Târîh'inde "Sâlih", "Sâlihu'l-Hadîs" ve "Suveylîh" Şeklinde Nitelenen Râviler ve Rivayetleri*. Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Ergüler, Muhammed Emin. *Atâ b. Ebû Rabâh'ın İletli Rivâyetleri: İbn Ebû Hâtim'in 'İlelü'l-Hadîs'i Özelinde*. 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Gül, Recep Emin. "Hadis İlminde Cerh-Ta'dîl Mertebeleri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2015), 363-386.
- Güngör, Kübra. "Harald Motzki'nin Müsterek Ravi Teorisine Katkıları ve Teoriye Yöneltilen Eleştiriler". 973-986. *II. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi - IV*, (Bursa: y.y., 2013), 973-986.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*. thk. İbrahim Hamdî el-Medinî, Ebû Abdullah es-Sevrakî, ts.
- Hatiboğlu, İbrahim. "Şu'be b. Haccâc". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/224-226. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Hatipoğlu, M. Sait. "Müslüman Âlimlerin Buhari ve Müslim'e Yönelik Eleştirileri". *İslâmî Araştırmalar* 10/3 (1997), 1-29.
- İrâkî, Ebû'l-Fadl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân. *Şerhu't-Tebşira ve't-tezkira*. thk. Abdullatif el-Hümeym - Mahir Yasin Fahl. Beyrut:

- Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2002.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî b. Abdillâh el-Cürçânî. *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvad. 9 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İbn Ebû Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-Cerhu ve't-ta'dîl*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1952.
- İbn Ebû Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî. 9 Cilt. Haydarabad, 1953.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Fethü'l-Bârif bi Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî vd. 13 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1959.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Takrîbü't-tehzîb*. Suriye: Dâru'r-Raşîd, 1986.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Lisânü'l-Mizân*. thk. Abdülfettah Ebû Gudde. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2002.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm. *Kitabü's-sikât*. Haydarabad: Dâru'l-Meârif, 1973.
- İbn Maîn, Ebû Zekerîyya. *Târîhu İbn Ma'în*. thk. Ahmed Muhammed Nur Yusuf. Dımaşk: Dâru'l-me'mûn li't-türâs, ts.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takîyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdurrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî. *Ma'rifetü envâ'i 'ilmi'l-hadîs*. thk. Nureddin Itr. Suriye: Dâru'l-fikr, 1986.
- İslîm, Leyla Muhammed Receb - Safadî, Safa Halil. "Medlûlü mustalahi 'sâlihu'l-hadîs' 'inde'l-İmâm Ahmed b. Hanbel". *Mecelletü'l-İlâmiyye li'd-dirâseti'l-İslâmiyye* 22/1 (2014), 152-153.
- Juynboll, Gautier Herald A. *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası*. çev. Salih Özer. Ankara: Ankara Okulu, 2020.
- Juynboll, Gautier Herald A. *Muslim Tradition Studies in Chronoloji*. London: Cabridge University Press, 1983.
- Keskin, Yusuf Ziya. "İbn Ebû Hâtîm (v. 327/938) ve 'el-Cerh ve't-Ta'dîl'indeki Metodu". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (ts.), 5-29.
- Kızıl, Fatma. "Juynboll, Gualtherus Hendrik Albert". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. EK-1/692-693. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf. *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1983.
- Moğultây b. Kılıç. *İkmâlü Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*. b.y.: el-Fârûku'l-hadîse li'n-neşr ve't-tevzî, 2001.
- Oruçan, Osman. "İbn Hacer'in Buhârî Ravileri Savunusu: Hedyu's-Sârî Özelinde Bir Değerlendirme". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 17/1 (ts.), 83-125.
- Oruçan, Osman. "İbn Hacer'in Yalancılıkla İtham Edilen Buhârî Ravileri Savunusu Üzerine Bir Değerlendirme". *Turkish Studies* 11/17 (2017), 487-518.
- Özafşar, Mehmet Emin. "Zühli". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/543-544. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Özçelik, Fikret. *İbn Ebû Hâtîm er-Râzî ve Cerh ve Ta'dîl'deki Metodu*. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Özçelik, Fikret. *Rivayet Bağlamında Râvi Tenkidi-Şartlı Cerh-Ta'dîl*. İstanbul: Nida Akademi, 2021.
- Polat, Selahattin. "Hadiste Metin Tenkidi (I)". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*

- Dergisi* 7/6 (1989), 113-130.
- Sehâvî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed es-. *Fethu'l-muğîs bi şerhi Elfiyeti'l-hadîs*. thk. Ali Hüseyin Ali. 4 Cilt. Mısır: Mektebetü's-Sünne, 2003.
- Sofuoğlu, Cemal. "Muhammed Sadık Necmi'nin Buhari'ye Yöneltiği Bazı Tenkidler". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1989), 89-94.
- Süyûtî, Ebû'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takrîbî'n-Nevevî*. thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryâbî. 2 Cilt. Riyad: Dâru Taybe, ts.
- Turhan, Halil İbrahim. *Ricâl Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi: Hicrî İlk İki Asır*. İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.
- Tülü, Mehmet Emin. *İbn Ebû Hâtîm'in el-İlel Adlı Eserinde Metin Yönünden İletli Saydığı Rivayetler*. İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Yılmaz, Rahile. "İbn Ebû Hâtîm er-Râzî ve 'İlelü'l-hadîs Adlı Eseri". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 11/2 (2013), 45-71.
- Yücel, Ahmet. *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn. *Mizânü'l-i'tidâl*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1963.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. 15 Cilt. Beyrut: Dârü'l-garbi'l-İslâmî, 2003.

 Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

 Yazar(lar) / Author(s): Kemal Taşkın - Muhammet Seyyit Balaban.

 Finansman / Funding: Yazar(lar), bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul eder(ler). / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

 Yazar Katkıları / Author Contributions:

Çalışmanın Tasarlanması / Conceiving the Study	: KT (%50), MSB (%50)
Veri Toplanması / Data Collection	: KT (%50), MSB (%50)
Veri Analizi / Data Analysis	: KT (%50), MSB (%50)
Yazım / Writing up	: KT (%50), MSB (%50)
Gönderim ve Revizyon / Submission and Revision	: KT (%50), MSB (%50)

 Çıkar Çatışması / Conflict of Interests: Yazar(lar), çıkar çatışması olmadığını beyan eder(ler). / The authors declare that they have no competing interests.